

DĚJINY MUZEJNICTVÍ PRO ŠKOLU MUZEJNÍ PROPEDEUTIKY

Sběratelství je fenomén, který existuje již několik tisíc let. Od prostého sbírání pěkných věcí se postupně člověk dopracoval k cílevědomému shromažďování předmětů pro jistý konkrétní účel (vědecký, estetický, finanční, prestižní aj.). Podle zatímních poznatků vychází sběratelství zřejmě ze staré potřeby lidstva shromažďovat předměty za účelem přežití. Když tato bezprostřední příčina pominula, a člověk měl existenci zajištěnou, sběratelství přežilo jako forma zábavy, trávení volného času, vzdělávání a poučení.

Aby se mohlo plně rozvinout muselo být splněno několik předpokladů. Předně to byl rozvoj lidského myšlení a hlavně schopnost pracovat s abstraktními pojmy a obrazy. Dále muselo lidstvo přejít k trvalým sídlům, tedy od lovecko – sběračského způsobu obživy k zemědělství. V situaci, kdy člověk musel být připraven na okamžitou změnu místa pobytu, nemohl mít nějakou rozsáhlou a objemnou sbírku, kterou by nemohl hned odvézt. Předmětem zájmu sběratelů byly a jsou jak přírodniny, tak lidské výrobky. Důležitou roli tak sehrál rozvoj řemeslné výroby a dělby práce. Řemeslníci se nesoustředili jen na výrobu ryze účelových a funkčních předmětů, ale produkovali i předměty ozdobné a luxusní. Musely také již existovat skupiny obyvatel, které měly dostatek peněz, aby si takovéto předměty mohli koupit. Tedy musela proběhnout sociální diferenciaci společnosti a vznik bohaté vrstvy. Poslední předpokladem jsou společenské podmínky, které tolerují samotné sběratelství jako jednu z forem lidské činnosti.

Dějiny sběratelství a muzejnictví se zabývá část muzeologie zvaná historická muzeologie. Kromě dějin samotných sbírek a muzeí se věnuje i vývoji jednotlivých činností zajišťujících fungování sbírky, jako je sbírkotvorná činnost, evidence a dokumentace, prezentace, ochrana a bezpečnost a konzervace, ale také motivací sběratelů k shromažďování předmětů, vývojem teorie sběratelství a muzejnictví, a různými dalšími faktory, jako jsou ekonomické, společenské, kulturní, sociální, psychologické a jiné vlivy. Zabývá se tedy vývojem celého fenoménu sběratelství od jeho počátků až po současnost v celé jeho šíři a souvislostech. Historická muzeologie si také všímá některých specifík odlišujících sbírky od muzeí, nebo starší fáze sběratelství od nových. Například jsou do sbírek začleňovány věci, které jsou dnes předmětem zájmu jiných institucí, např. knihovny a archívy. Sbírkou také obsahovaly živé předměty – zvířata a rostliny, kterým se dnes také věnují jiné

instituce – zoologické a botanické zahrady, arboreta, akvária, vivária aj. Pro sběratele neznamenal začlenění předmětu do sbírky ztrátu původní funkce. Věci byly často dále používány ke svému účelu. Hudební nástroje používali členové dvorních kapel, obrazy a sochy byly používány k výzdobě interiérů a exteriérů. V dnešních muzeích jsou předměty po přenesení začleňovány do nových kontextů a ztrácí původní funkci. Sběratelé také do konce 19. století příliš nerozlišovali mezi originálem a kopií. Pokud nemohli získat originál, nechali si pořídit kopii. Díky tomu se nám také zachovala řada děl řeckého antického sochařství. Velice se o něj zajímali římsští sběratelé a velice často si nechávali zhotovovat kopie.

Postupně bylo také vytvořeno i členění vývoje sběratelství – periodizace. Jednotlivé etapy jsou označovány podle převažujícího typu sbírky. Ve většině případů ale neznamená přechod k nové etapě zánik formy předchozí. Dnes bývá vývoj sběratelství a muzejnictví členěn do následujících etap:

- 1) starověké a antické sběratelství – 3. tisíciletí př. n. l. - 5. stol. n. l.
- 2) éra středověkých pokladových sbírek 5. stol. – 15. stol.
- 3) éra kabinetů 15. stol – 17. stol.
- 4) éra přechodu od kabinetů k muzeím 18. stol.
- 5) éra muzeí 19. stol. – současnost

Kde a kdy můžeme najít počátky sběratelství? Pokud vezmeme za základ sbírku, která je budována cílevědomě a záměrně, je evidována, ochraňována a případně vystavována, pak v době starověkých civilizací Egypta, Mezopotámie a Číny. Tedy od 3. tisíciletí př. n. l. Někteří autoři kladou vznik sběratelství dále do minulosti a za sbírku považují například pohřební výbavu, nebo šamanovy pomůcky. Považovat tyto věci za sbírku je ale přinejmenším diskutabilní.

Starověké sběratelství

Ze starověkého Egypta, Číny a Mezopotámie máme ale již konkrétní doklady o záměrně shromažďovaných předmětech tvořících sbírky. Od starověku až do vrcholného středověku můžeme mezi sběratele zařadit tři skupiny tehdejší společnosti panovníky, nobilitu a kněze (zvláštní skupinu by mohli tvořit ještě učenci a vědci, ale ti velice často pocházeli z některé z výše zmiňovaných). Tito sběratelé se jen málokdy sami věnovali aktivnímu sbírání. Tím pověřovali správce sbírek a další

pracovníky. Oni sami se těšili jen výsledkem jejich činnosti. Pokud jde o obsah sbírek, najdeme v nich jak přírodniny, tak lidské výrobky. Jestliže bychom zkoumali účel sbírek, najdeme řadu možností. Mohlo jít o sbírky ekonomické povahy, byly tedy potenciální zásobárnou předmětů směnitelných za peníze. Nebo také reprezentační – symbolizovaly moc panovníka a jeho božskou podstatu a také bohatství. Mohly mít také náboženskou, rituální funkci – velice často se setkáváme se sbírkami votivních darů u chrámů či potních míst. Některé ze sbírek měly i vědecký a vzdělávací účel. Používali je vědci ke svému výzkumu, nebo také k výuce svých žáků. Mohly také plnit estetickou funkci.

Metody získávání nových přírůstků se zčásti nelišily od těch dnešních. Byl to sběr, výzkum, nákup předmětů, objednávka od umělce či řemeslníka, dar, dědictví. Některé metody získávání byly poněkud jiné a ne zrovna legální. Běžně byly nové přírůstky získávané jako válečná kořist, loupež a krádež.¹

Ve starověkém Egyptě se první sbírky začínají objevovat u panovnických dvorů a chrámů ve 3. tisíciletí př. n. l. Jednalo se o sbírky knih a votivních darů. Nejvíce známých sbírek pak pochází až z doby Nové říše ze dvorů vládců země. Sbírala například královna Hatšepsut, která měla sbírku živých zvířat a rostlin, nebo Thutmosis III., který sbíral rostliny.² Tutanchamon sbíral předměty zpodobňující posvátného brouka skarabea, Amenhotep III. Pak výrobky z emailu.

V Mezopotámii najdeme četné sbírky v sumerském městě Ur. U písařské školy byla objevena sbírka hliněných tabulek s různými druhy klínového písma, které sloužila k výuce písařů. Na území města bylo nalezeno také několik knihoven. Známe i jméno jedné konkrétní sběratelky z tohoto města, kterou byla princezna Bel Šalti Nanar a její sbírka se nazývala Kabinet divů lidstva. Sbírání se věnoval i známý babylonský král Nabukadnesar II., který vládl v 6. stol. př. n. l. Část jeho sbírky tvořila válečná kořist, která byla vystavena ve městě a hlavních chrámech a měla symbolizovat porážku protivníka. Dále najdeme v kolekci knihy a uměleckořemeslné výrobky. Podobnou sbírku měl i asyrský král Aššurbanipal II., vládnoucí přibližně ve

¹ Například římský politik, vojevůdce a diktátor Lucius Cornelius Sulla, získal většinu předmětů ze své sbírky při vojenském tažení do Řecka, kde vydrancoval řadu měst. Proslavené byly krádeže správce Sicílie Gaia Licinia Verrese, který si takto vybudoval poměrně rozsáhlou sbírku. Jeho počínání nezůstalo bez odezvy. Byl obviněn a v procesu odsouzen do vyhnanství. Obžalobu vedl Marcus Tullius Cicero, který ji pak sepsal do díla, které má českých název Řeči proti Verrovi.

² Hatšepsut se zaměřila hlavně na africkou flóru a faunu. Chovala například gepardy, žirafy, antilopy, slony, aj. Thutmosis III. Se věnoval hlavně rostlinstvu Předního Východu. Botanická zahrada je vobrazena v jeho hrobce.

stejně době. Jeho nejznámějším a nejvýznamnějším počinem bylo založení knihovny ve městě Ninive.

V Číně také sbírali hlavně panovníci a vysocí hodnostáři a úředníci. Předmětem jejich zájmu byly předměty dokládající historii státu a rodu, dále předměty z bronzu, jadeitu a nefritu, knihy, obrazy a velice ceněná byla (a stále je) kaligrafie. Ve 3. stol. př. n. l. založil císařskou sbírku sjednotitel Číny a první císař Čchin Š'Chuang-Ti. Tato sbírka existuje dodnes a jde o nejstarší, nepřetržitě existující sbírku. Sbírkou existovaly i v Japonsku. Převážně to byly sbírky votivních darů u různých chrámů.

Nejrozšířenější bylo sběratelství v antickém Řecku a Římě, kde se stalo i společenským fenoménem a mnohé sbírky byly běžně navštěvované a máme je doložené z řady literárních děl. V mnoha městech bylo možné spatřit různé sbírky obrazů, zvané pinakotéky (jedna z nich byly na athénské Akropoli), nebo soch, které byly zvané glyptotéky. Velkému zájmu se těšily řezané drahé kameny v podobě gemm, kamejí nebo nádob. Takovou kolekci vytvořil například Gaius Iulius Caesar. Císař Octavianus Augustus sbíral přírodniny, knihy a umělecké předměty. Četné sbírky vznikly u různých vzdělávacích institucí – lyceích, akademiích apod. V athénském Lyceu zformoval sbírku přírodnin Aristoteles, který ji také používal pro výuku. Touto sbírkou a institucí se nechali, mimo jiné, inspirovat Ptolemaiovcí, když v egyptské Alexandrii založili slavný Mousaion. Našli bychom zde sbírku rostlin, zvířat, různé matematické, fyzikální a astronomické přístroje, medicínskou sbírku, a také slavnou Velkou knihovnu, která prý byla největší v tehdejší světě.

Zvláštní formou sbírek v antickém Řecku byly tezaury. Jednalo se o sbírky votivních darů vznikající u významných poutních míst, věštíren a chrámů. V Delfách se zachoval posvátný okrsek s tezaury významných řeckých měst. O sbírky se starala stráž zvaná hieropoi, která přijímala nové věci, evidovala je a ukládala. Sbírkou byly přístupné návštěvníkům, takže hieropoi zajišťovali i tyto věci. Antické sběratelství zaniklo s rozvojem křesťanství. Nějakou dobu přežívalo ještě v Byzanci, ale i tam bylo brzy nahrazeno novými formami, vznikajícími pod vlivem nového náboženství.

Středověké sběratelství

Středověké sběratelství bylo zásadně ovlivněno novým náboženstvím – křesťanstvím. Nebylo to ale hned po jeho vzniku. Samotné křesťanství si nejprve muselo vyřešit svoje vnitřní věroučné, legislativní, správní a jiné problémy a také se dostat z pozice pronásledovaného náboženství do pozice náboženství legálního. Ke změnám dochází hlavně ve 4. století. Nejprve v roce 313 přijal císař Konstantin Veliký tzv. milánský edikt, kterým zrovnoprávnil křesťanství s ostatními náboženstvími v Římské říši. Na konci tohoto století vyhlásil císař Theodosius I. několik ediktů, které z něj udělaly jediné povolené náboženství. Sběratelé se tak několik století orientují převážně na sbírání předmětů souvisejících s náboženstvím, v tomto případě křesťanstvím a světské věci jsou v menšině. Nemůžeme ani hovořit o vědeckých sbírkách, pokud bychom je nehodnotily z hlediska teologie. Nejrozšířenější byly sbírky ostatků a relikvií. Tedy částí těl světců, nebo předmětů, které užívali a předmětů spjatých se životem a umučením Ježíše Krista a životem jeho matky Panny Marie. Jejich užívání úzce souvisí se šířením křesťanství. Místo jejich uložení bylo také místem konání bohoslužeb. Těla světců zůstávala nejprve celá na jednom místě. Ale postupně docházelo k oddělování jednotlivých kostí nebo jejich částí a ukládání do zvláštních schránek – relikviářů. Ty byly přenášeny a ukládány v nových křesťanských chrámech. Sbíraly je jak církevní instituce, tak také jednotlivci. Zájem o ně byl takový, že nabídka silně zaostávala za poptávkou, a situace využívali různí falzátoři, kteří byli schopni na zakázku vytvořit jakoukoliv relikvii a potvrzení o její pravosti. Rozborem kostí v relikviářích se zjistilo, že se zde nacházejí nejen kosti lidské, ale i zvířecí (opičí, drůbeží, vepřové, ovčí aj.).

Samotné relikviáře měly značnou hodnotu. Byly vyráběny z drahých kovů a zdobené drahokamy. Měly různé tvary. Mohly mít tvar té části těla, z jaké pocházel ostatek (ruka, busta, chodidlo atd.), pak mluvíme o relikviáři antropomorfním, nebo také mluvícím. Nebo mohly připomínat náhrobek, tumbu, jakou známe například z hrobu sv. Václava v katedrále sv. Víta v Praze, nebo hrobu krále Vratislava I. V bazilice sv. Jiří na Pražském hradě. K tomuto typu bychom mohli přiřadit relikviář sv. Maura uložený na Bečově nad Teplou, nebo relikviáře Panny Marie a Karla Velikého v Cáchách. Relikviáře mohly dále připomínat chrám, nebo celou postavu (relikviář St. Foy ve Francii). Zvláštním typem byly plenáře. Jde o plochou desku s otvory je jednotlivé ostatky nebo relikvie – například Kolovratský plenář ve svatovítské pokladové sbírce. Pokud plenář obsahuje pouze část dřeva ze svatého kříže, pak ho nazýváme staurotéka.

Základem většiny relikviářů je dřevěná schránka, která je pokryta plátý drahého kovu (zlato, nebo zlacené stříbro) a ten je zdoben drahokamy (broušenými, nebo v podobě gemm a kamejí).

Dále můžeme ve středověkých sbírkách nalézt liturgické náčiní (kalichy, monstrance, kříže, patény, prsteny, biskupské a opatské berly, nádoby na olej, konvice na víno atd.), liturgické oděvy (ornáty, kasule, mitry, rukavice, obuv aj.), votivní dary, knihy (bible, evangeliáře, misály, knihy hodinek, kroniky, anály, lékařské a právní spisy, cestopisy aj.), mince a medaile, gobelíny, obrazy a sochy (tyto výhradně s církevními motivy), kuriozity a rarity. Zvláštní kapitolou byly přírodniny. Zcela výjimečně mohla mít část povahu vědecké sbírky, ale v naprosté většině případů se jednalo o kuriozity a rarity, přičemž některým byly přisuzovány magické účinky. Přírodniny byly interpretovány ve světle dobových poznatků. Kůže či kostra krokodýla byla kůží či kostrou draka, roh narvala byl rohem jednorožce, ve sbírkách najdeme části těl bazilišků, mořských hadů a jiných. Roh narvala byl velice ceněn a nesměl chybět prakticky v žádné významné sbírce až do 18. století. Měl totiž chránit před jedem a jedy identifikovat v potravě, měl i ochranné magické účinky a drcený, smíchaný s nápojem měl působit jako afrodisiakum. Sběratelé se snažili získat také tzv. bezoáry, tedy kameny z trávicího ústrojí bezoárových koz, které také měly působit proti jedům. Dále také mohly středověké kolekce obsahovat zbraně a zbroj, matematické a fyzikální přístroje, horniny, minerály a drahé kameny, keramiku a sklo.

Středověké pokladové sbírky dělíme do dvou základních skupin – sbírky církevní a světské. Církevní sbírky vznikaly u klášterů, biskupství, kapitul, u papežské stolice, katedrál, nebo je vytvářeli církevní hodnostáři. Světské sbírky vytvářeli hlavně panovníci, ve vrcholném středověku pak také významní šlechtici a i bohatí měšťané. V této době se sběrateli také stávali někteří učenci.

Církevní pokladové sbírky byly přímo spjaty s křesťanstvím a církevní liturgií a pro ně byly také prakticky využívány. Měly také reprezentační funkci. Ta byla spjata zejména s úctou věřících k relikviím. Jejich kolekce byly primárně určeny k prezentaci a to jak při bohoslužbách, tak při zvláštních příležitostech. Relikvie byly ukazovány při vybraných příležitostech, hlavně různých církevních svátcích. Buď přímo v chrámech, nebo ve zvláštních věžích postavených blízko významných kostelů.³ Ukazování bylo mnohdy provázeno udělováním odpustků, což povoloval papež.

³ Takové věže máme doložené například z Norimberka u Frauenkirche, nebo z Vídně u Stephansdomu. Věž nechal postavit na Dobytčím trhu v Novém Městě pražském i Karel IV. Ukazování

Řadu příkladů středověkých pokladových sbírek najdeme po celé Evropě. U nás je nejvýznamnější pokladová sbírka u katedrály sv. Víta na Pražském hradě, která vznikla již v 10. století a existuje dodnes. Obsahuje ostatky a relikvie zemských patronů (sv. Václava, sv. Víta, sv. Vojtěcha, sv. Ludmily, sv. Prokopa, sv. Zikmunda) a mnoha jiných světců (sv. Petra, sv. Pavla, sv. Jiří, sv. Kateřiny aj.), kalichy, monstrance, svícny, kříže, konvičky na olej, liturgická roucha, pohřební štíty, mince a medaile, obrazy a sochy. Za vůbec první přírůstek do sbírky je považováno rámě sv. Víta, které měl získat kníže Václav od německého krále Jindřicha I. Ptáčníka. Největšího rozmachu dosáhla sbírka za císaře Karla IV., který ji obohatil o největší počet předmětů. Jak uváděl, tak pro slávu samotného chrámu, města Prahy a celého Českého království. Karel také nařídil pravidelné ukazování předmětů na Dobyččím trhu v Novém Městě pražském. V jeho době se také začaly pravidelně vést inventáře celé sbírky, a byly vyčleněny i pozemky, kdy výnos z nich byl určen pro udržování předmětů. Dnes je většina sbírky uložena v tzv. Hilbertově pokladnici v nové části katedrály a některé předměty lze spatřit v expozici Příběh Pražského hradu.

Další sbírka vznikla také u kapituly na Vyšehradě, kde nejcennějšími předměty byly údajné lýčené střevíce a mošna Přemysla Oráče. O nich se zmiňuje ve své kronice Kosmas. Pak na nějakou dobu zprávy mizí a objevují se až za Karla IV. Po nějaké době se opět ztratily. V Praze vybudovaly významné sbírky ještě kláštery Strahovský a Břevnovský. Mimo prahu pak například kláštery Vyšší Brod (zde například kříž Závíše z Falkenštejna a obraz Vyšebrodské Madony), Zlatá Koruna, Teplá, Rajhrad, nebo biskupství olomoucké. V některých případech se sbírky postupně měnily a v 16. a 17. století byly změněny na moderní kabinetní sbírky, které měly již vědecké zaměření a byly používány i při výuce v klášterních školách, jako tomu bylo v Teplé a ve Zlaté Koruně.

Řadu příkladů bychom našli i například v sousedním Rakousku. Sbírkou vznikla například u Stephansdomu ve Vídni, sídla arcibiskupa, která je dnes vystavena v Dómském a diecézním muzeu v těsném sousedství katedrály a obsahuje liturgické náčiní a roucha, relikvie a ostatky, obrazy, sochy, mince a medaile. Nedaleko Vídně se nachází městečko a augustiniánský klášter Klosterneuburg. Ten založili již Babenberkové ve 12. století. Rozsáhlou, ale nedokončenou přestavbou, prošel klášter v 18. století, kdy se z něj snažil udělat Karel IV. rakouskou obdobu Escorialu.

zde probíhalo téměř celou druhou polovinu 14. století, než byla věž nahrazena kaplí sv. Ducha za vlády Václava IV.

Nejcennějším předmětem klášterní sbírky je asi tzv. verdunský oltář, vzniknuvší koncem 12. století. Sbírkou byla v 17. a 18. století rozšířena o umělecký a historický kabinet. Jiným příkladem původně středověké sbírky může být benediktinský klášter Kremsmünster, založený roku 777 bavorským vévodou Tassilem III. Ten také klášteru daroval nádherný kalich, který je zde uchováván dodnes. Původní klasická středověká pokladová sbírka byla rozšířena na vědecký a školní kabinet, který je dodnes uložený v Matematické věži, která je zakončena astronomickou observatoří. Sbírkou ostatků a relikvií, liturgického náčiní a rouch a obrazů a soch byla rozšířena o sbírku přírodnin (herbáře, zoologické preparáty, horniny a minerály, modely hub, dendrotéka), hudebních nástrojů a hudebnin, matematických a fyzikálních přístrojů, zbraní a zbroje, archeologickou sbírku, rarity a kuriozity, knihy. Podobnou sbírku bychom také našli v klášteře Göttweig u Kremsu. Dodnes známou a hojně navštěvovanou sbírku vytvořili v klášteře Melk. Bohatou kolekci vlastní i arcibiskupové v Salcburku aj.

V Německu se zformovaly sbírky hlavně u klášterů a biskupství a arcibiskupství. Na příklad bohatá sbírka v Řezně dodnes uchovává kříž původně patřící Přemyslu Otakarovi II. Proslavené jsou zejména sbírky tří arcibiskupských knížectví na západě Německa – Trevír, Kolín nad Rýnem a Mohuč. V Kolíně nad Rýnem jsou uloženy ostatky novozákonních tří králů v nádherném domečkovém relikviáři. V Trevíru je uložena tunika Ježíše Krista, jeden ze hřebů, kterým byl přibit na kříž, či část řetězu, kterým byl spoután sv. Petr a jeho berla. V Mohuči jsou hlavně předměty spojené s dějinami arcibiskupství.

Významné místo zaujímaly Cáchy, které jsou spjaté hlavně s Karlem Velikým. Město se stalo jedním z center jeho říše a ve zdejším dómu je i pohřben. V pokladové sbírce je smečkový relikviář s ostatky Karla Velikého a tentýž typ relikviáře s relikviemi Panny Marie. Karel IV., který Karla Velikého uctíval a politicky na něj v Říši navazoval, nechal pro dómskou pokladovou sbírku zhotovit relikviář v podobě busty Karla Velikého. Dalšími lokalitami se středověkými pokladovými sbírkami je například Quedlinburg, Corvey, Brémy, Norimberk, Raichenau aj.

Ve Francii vznikla asi nejvýznamnější středověká pokladová sbírka u kláštera v Saint Denis. Je to benediktinské opatství, jehož chrám slouží od 10. století jako pohřebiště francouzských králů. Sbírkou zažila největší rozkvět za opata Sugera v 1. pol. 12. stol. Ten získal pro sbírku řadu předmětů a některé z nich nechal upravit. Známý je například pohár, kdy kupa je vyřezávaná z achátu, nebo sardoniová

lahvička, kterou drží v pařátech orel, či miska ze stejného materiálu. Klášterní sbírka obsahuje i bronzový trůn přisuzovaný králi Dagobertovi. Klášter byl sice zničen za francouzské revoluce, ale řada předmětů ze sbírky přežila dodnes.

Dalším místem obsahujícím sbírku je kaple Sainte Chapelle v Paříži, kterou nechal postavit král Ludvík IX. Svatý jako relikviář pro trnovou korunu. Postupně se byly ukládány další ostatky a relikvie, které získali francouzští králové. V 19. století byly všechny předměty přeneseny do pokladnice hlavního pařížského chrámu Notre Dame. Pokladové sbírky byly u většiny francouzský katedrál – Chartres, Remeš, Amiens, Beauvais, Limoges, Lisieux aj. A řadě klášterů a chrámů, jako například Sainte Foy de Conques, Cluny, Citeaux, Poissy, Fontenay, aj.

V Itálii by měly být na prvním místě jmenované papežské sbírky, které vznikly již v raném středověku. Najdeme zde například relikvie spojené s apoštoly, zejména sv. Petrem, sloup u kterého byl bičován Kristus, Veroničinu roušku (ta ale po vydrancování města Španěly v 16. století zmizela) aj. Renesanční papežové pak sbírku změnili v duchu doby. Zaměřili se na sbírání antických předmětů, soch, obrazů, mincí, medailí aj. Další sbírka byla u kláštera Monte Cassino, u chrámu v Monze, v Turíně, u sv. Marka v Benátkách a na dalších místech. Ve Španělsku najdeme středověkou sbírku hlavně u významného poutního místa Santiago de Compostela, kde je pohřben sv. Jakub Větší, dalším místem je třeba klášter Montserrat u Barcelony aj. V Anglii může být příkladem Canterbury, nebo York, Lincoln, Westminster aj.

Kromě církevních pokladových sbírek najdeme ve středověku i řadu světských pokladových sbírek. Vytvářeli je hlavně panovníci a ke konci období i šlechta.

Sbírka byla také pro panovníky jakýmsi symbolem jejich moci, která pochází od Boha a je mj. potvrzována i prostřednictvím ostatků a relikvií a jiných náboženských předmětů z kolekce.

Středověké pokladové sbírky měly také ochrannou, magickou funkci. Držiteli měly předměty zajistit přímluvu u Boha, Ježíše Krista, Panny Marie a různých svatých a pomoci mu v nemoci, ochránit ho na cestách či zajistit vítězství v bitvách. Proto také brali celou sbírku, nebo její část s sebou. Pokud

Sběratele najdeme i mezi českými středověkými panovníky, ať již z rodu Přemyslovců nebo Lucemburků. Můžeme sem zařadit například krále železného a zlatého Přemysla Otakara II. Ten, stejně jako jiní tehdejší panovníci, sbíral ostatky a relikvie. Měl například trn z trnové koruny, který získal od francouzského krále Ludvíka IX. (později ho daroval nově založenému klášteru Zlatá koruna), dřevo z kříže, na kterém byl ukřižován Kristus (byl zasazený do kříže, který se později stal součástí pokladové sbírky u řezenského dómu a je tam dodnes), rámě svatého Stanislava (patron Polska, tento ostatek dostal v rámci utužování dobrých vztahů mezi Polskem a Čechy), ostatky sv. Markéty (jeden z nich daroval klášteru v Břevnově, kost z Markétiny ruky nechal zasadit do antropomorfního relikviáře, který daroval do pokladnice v katedrále sv. Víta). Sv. Mikuláše a řadu jiných. Některé ostatky a relikvie získal po bitvě u Kressenbrunn, kdy se českému vojsku podařilo dobýt i uherský tábor a zmocnit se části pokladové sbírky Bély IV. Mimo jiné to byl například prst sv. Jana Křtitele, který byl později zasazen do relikviáře v podobě ruky a dostal se pak do kláštera v severočeském Oseku. Další součástí sbírky bylo liturgické náčiní (umyvadla, kalichy aj.) a roucha (kasule, dalmatiky, ornáty – v některých případech se jednalo o slavnostní královská roucha, která byla odvozená od kněžských oděvů). Přemysl Otakar II. sbíral i zbraně, klenoty, knihy a vytvořil i sbírku astronomických přístrojů a pomůcek (její součástí byl i hvězdný glóbus). Ve sbírání knih, ostatků a relikvií, liturgického náčiní a oděvů pokračoval i Přemyslův syn Václav II. (sám skládal básně v němčině) a také jeho vnučka Eliška Přemyslovna. Menší sbírku vytvořila i královna Eliška Rejčka.

Nejvýznamnější naším panovníkem – sběratelem byl nepochybně Karel IV. Sběratelství se stalo nedílnou součástí jeho politiky, osobní a státní reprezentace, ale i osobní zálibou. Karla nejvíce proslavila jeho sbírka relikvií a ostatků. Přes velké množství a rozmanitost měla sbírka svůj řád. Na druhou stranu Karel v některých věcech situaci zkomplikoval. Řadu ostatků a relikvií daroval do pokladové sbírky u svatovítské katedrály na Pražském hradě, ale s předměty zacházel i nadále jako se svými vlastními. Včetně toho, že některé z nich si vzal zase zpět a použil je jako dary.

Tato část Karlovy sbírky nejvíce plnila reprezentační a politické účely a tomu odpovídal obsah. Asi nejdůležitější část tvořily relikvie spjaté se životem a hlavně umučením Ježíše Krista a také relikvie připomínající Pannu Marii. Součástí tak byl údajné části Kristových plenek, kolébky, části jeho rouch, ubrus ze stolu poslední večeře, trn z trnové koruny, část hřebu (Karel pro to nechal zhotovit zvláštní kříž,

kdy do ramen z jedné strany byly umístěny dva trny, část hřebu, část provazu, kterým byl spoután a část houby, z druhé strany, na křížení ramen byla část dřeva z Kříže, tomu kříži se říká ostatkový, nebo také korunovační, protože na něj při korunovaci přísahali čeští králové), kousek bederní roušky, kterou měl na sobě při ukřižování i se stopami krve (uložena v tzv. kříži papeže Urbana V., flakón s Kristovým potem a jiný s jeho krví.⁴ Pokud jde o Pannu Marii, jednalo se převážně o části rouch, ale měl také lahvičku s jejím mateřským mlékem. Další skupinu tvořily ostatky a relikvie apoštolů a evangelistů – například části okovů, kterými byli spoutáni sv. Petr, sv. Pavel a sv. Jan, část tuniky sv. Jana Evangelisty, část berly sv. Petra. Od nevlastního bratra Mikuláše aquilejského patriarchy získal část evangelia sv. Marka, údajného autografu evangelisty. Tato část rukopisu je dnes uložena u Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze a pro nás je zajímavá ještě jednou věcí. Karel IV. měl ve zvyku osobně určovat, jak která relikvie bude uložena, jak s ní bude zacházeno a jak bude využívána. Tam kde to bylo možné snažil se zanechat osobní stopu, osobní zprávu. Tak tomu bylo i u evangelia sv. Marka. Na volné listy na konci textu Karel osobně napsal o získání evangelia. Vpis začíná slovy Ego Karolus dei gracia Romanorum Rex semper augustus... Jak je vidět, panovník zapomněl napsat za jménem pořadové číslo. Takže nad text napsal quartus a udělal vsuvku v místě, kam slovo patří.

Jinou skupinu relikvií tvořily předměty spojené se zemskými patrony. V Karlově době to byl sv. Václav, sv. Vojtěch, sv. Ludmila, sv. Vít a sv. Prokop. Z Karlovy iniciativy pak přibyl ještě burgundský vévoda sv. Zikmund, jehož kult u nás zaváděl a podle něhož pojmenoval jedno ze svých synů. Relikvie jednotlivých patronů často daroval do různých částí Říše a odtud zase do Čech přinášel relikvie místních patronů. Toto fungovalo i mezi dalšími částmi impéria. Cílem bylo prohloubit vazby mezi jednotlivými zeměmi. Některým zemským patronům věnoval obzvláštní pozornost, zejména sv. Václavovi. Jemu zasvětil celé české království i novou korunovační korunu a programově deklaroval návaznost své vlády již na svatého Václava a tím i na další Přemyslovce. Tím naznačoval, že sice na trůn nastoupila nová dynastie, ale ta pokračuje v politice předchozích.

⁴ Tam kde nebylo možno získat originál se Karel snažil získat ověřenou kopii. Například tzv. Veroničina rouška, tehdy uložena v Římě, dnes ztracená (byla podle všeho zničena v roce 1527, kdy španělské vojsko vydrancovalo Řím). Karel si nechal namalovat obraz – kopii roušky, která je uložena u sv. Víta a stala se vzorem pro další podobné obrazy namalované ve středověku u nás.

Podobně se snažil zdůvodnit kontinuitu své politiky s minulostí i v Říši a také přes svaté. Zde to byl zejména Konstantin Veliký a vazba na antickou Římskou říši a pak Karel Veliký, zakladatel středověké Římské říše. Jeho kult cíleně pěstoval a zaváděl ho i do Čech a přenesl jsem některé jeho relikvie v nádherných relikviářích. Místem uložení se stalo právě zakládané Nové Město pražské, kdy v jihovýchodní části, která patřila k nejvyšším, založil nový klášter lateránských augustiniánů – kanovníků a klášterní kostel nechal zasvětit Panně Marii a Karlovi Velikému. Přímý odkaz byl i v kostelní architektuře, kterýžto byl postaven na půdorysu oktogonu, stejně jako kaple dómu v Cáchách, kde probíhaly korunovace římských králů, a kde je hrob Karla Velikého. Zde byly uloženy nové relikvie. Naopak pro Cáchy nechal Karel IV. zhotovit nový relikviář v podobě busty Karla Velikého a několik věžových relikviářů (v Cáchách jsou dodnes).

Tento základ doplňovaly relikvie a ostatky jiných světců a světic, z nichž někteří jsou dnes již téměř neznámí. V některých případech se snažil zavést jejich kult i do Čech, ale se střídavými úspěchy. Příkladem může být sv. Palmácius, jemuž byl zasvěcen kostel ve vsi Budňany, která se nachází pod hradem Karlštejnem. Právě na Karlštejně byla uložena část Karlovy sbírky a pak i český a říšský korunní poklad. Hlavní místností pro umístění předmětů byla kaple sv. Kříže ve Velké věži hradu, ale byly využívány i další sakrální a obytné prostory hradu. Relikviáře, často ve speciálních pouzdrech, byly uloženy v truhlicích podél stěn kaple a také podél mříže, která ji dělila na dvě poloviny. Jako relikviáře sloužily i rámy obrazů na stěnách kaple. Pokud byl ve sbírce ostatek vymalovaného světce, byl umístěn do rámu a překryt broušeným křišťálem. Další část sbírky byla umístěna na Pražském hradě a to v císařském paláci a v pokladnici katedrály sv. Víta.

Kromě ostatků a relikvií sbíral Karel IV. i jiné předměty související s náboženstvím a to různá liturgická roucha a liturgické předměty. Na tuto část sbírky navazovaly i určité exempláře ze sbírky knih a sbírky drahokamů, gemm a kamejí. Například různé evangeliáře, knihy hodinek aj. Součástí geologické sbírky byly i drahokamy a minerály, které měly náboženskou symboliku. Našli bychom zde odkazy na popis Nebeského Jeruzaléma v Apokalypse, kde jsou jmenovány drahokamy, které tvoří jeho základy – jsou to: jaspis, safír, chalcedon, smaragd, sardonix, karneol, chrysolit, beryl, topas, chrysopras, hyacint a ametyst. V Karlově sbírce bychom našli jaspisy, ametysty, chrysoprasy, safíry, smaragdy. Císař je sbíral v opracovaném i neopracovaném stavu, přičemž počítal i s následným využitím.

Jaspisy, ametysty a chrysoprasy byly obloženy stěny několika kaplí – sv. Václava v katedrále sv. Víta, kaple sv. Kříže a sv. Kateřiny na Karlštejně a kaple na hradě Tangermünde v Braniborsku zasvěcená sv. Janu Evangelistovi a sv. Janu Křtiteli (hrad zanikl za třicetileté války, známe ho jen ze starých popisů a několika vyobrazení). Jaspisy a ametysty také symbolizovaly Kristovo umučení. Rozborem kamenů použitých v kaplích, zejména v katedrále a na Karlštejně, se zjistilo, že pochází z vrchu Ciboušov u Kadaně v případě jaspisů a ametystů, chrysopras pochází z Polska ze Zabkowic.

Ani v Karlově sbírce nesměly chybět kuriozity a rarity. Například kůže a lebka draka (ve skutečnosti krokodýla), roh jednorožce, bezoáry, aj. Po Přemyslovi Otakarovi II. zdědil jeho astronomickou sbírku, kterou dále rozšiřoval. Například o rukopisy s astronomickou tematikou (hvězdní atlas s dílem arabského astronomy ibn Síny) nebo od francouzského prince Jeana de Berryho obdržel jako dar pohár zdobený astronomickými motivy. Sbíрка dále obsahovala sochy, obrazy a uměleckořemeslné předměty. Sbíрка se bohužel nedochovala v celku, ale postupně rozptýlena. Nemáme ani kompletní inventář, ale zdrojem poznání mohou být jiné dobové dokumenty.

Sběratelství se věnoval i Karlův syn Václav, ale o jeho sbírce toho moc nevíme. Nejdůležitější součástí byly knihy. Václav si v Praze zřídil písařskou a iluminátorskou dílnu, která pro něj zhotovovala nádherně iluminované rukopisy. Nejproslulejším rukopisem je Bible Václava IV., která je dnes uložena v Rakouské národní knihovně.

V Evropě ve středověku byli jako sběratelé proslaveni zejména francouzští králové. Jako takový se proslavil hlavně Ludvík IX. Svatý a to jako sběratel ostatků a relikvií. Asi nejcennějším předmětem který do své sbírky získal byla Kristova trnová koruna, kterou koupil od latinského krále Balduina II. vládnoucího v Konstantinopoli. Ke koupi došlo někdy mezi lety 1239 – 1242 a kromě trnové koruny zakoupil Ludvík i 22 dalších relikvií vztahujících se převážně ke Kristovu umučení.⁵ Pro trnovou korunu nechal v Paříži postavit speciální kapli – relikviář nazvanou Sainte Chapelle a to na nádvoří tehdejšího královského paláce na Île de la Cité.⁶ V kapli pak uložil i ostatní

⁵ Mezi ony další relikvie náleží dřevo z kříže, Kristova krev, tzv. Mandylion, Ježíšovy plenky, ale také mateřské mléko Panny Marie, část hlavy Jana Křtitele, hlava sv. Klementa a sv. Simeona, Mojžíšova hůl aj.

⁶ Île de la Cité je ostrov na Seině uprostřed Paříže, kde původně sídlili francouzští králové. Dnes je v těchto místech Justiční palác. Na ostrově také stojí katedrála Notre Dame.

získané relikvie. Postupně sem byly dávány i další relikvie získané panovníky. Dnes jsou všechny relikvie uloženy v pokladnici v Notre Dame.

Asi nejvýznamnější francouzským středověkým sběratelem byl vévoda Jean Berry (1340 -1416), bratr krále Karla V. a synovec císaře Karla IV. Jeho sbírka byla již na pomezí středověké pokladové sbírky a kabinetu. A v jejím případě máme první informace o pokusu sbírku rozčlenit. Jean de Berry ji rozdělil na dvě skupiny – naturalia (přírodniny) a artificialia (lidské výtvořiny). Naturalia byla dále členěna na flóru, faunu a geologickou sbírku. Artificialia byla rozdělena na knihy, tapiserie, knihy, předměty z drahých kovů a kamenů, vědecké přístroje, náboženské předměty, mince a medaile, kuriozity.. Takto byla rozčleněna i samotná sbírka. Asi nejslavnějším předmětem vévodovy kolekce jsou tzv. Přebohaté hodinky vévody z Berry.⁷ Je to nádherně iluminovaný rukopis, kdy autory iluminací jsou bratři z Limburka a kniha vznikla v letech 1411 – 1416. Na několika iluminacích je zachycen sám objednavatel a na dalších jsou vyobrazena některá sídla (města a hrady), běžné činnosti tehdejších lidí a také různé slavnosti. Můžeme si udělat představu o tehdejší podobě staveb, nástrojů, oblečení. Tento rukopis byl součástí velké sbírky knih, kterých bylo celkem 3441, jak nás informují inventáře sepsané správcem sbírky Robinetem des Etampes. Dále zde najdeme vyjmenované různé šperky, zlaté a stříbrné nádoby, gemmy a kameje (antické, středověké, i ty co byly vyrobeny přímo na vévodovu zakázku), mince a medaile, obrazy a sochy, uměleckořemeslné předměty⁸, kuriozity a rarity (roh jednorožce, bezoáry, hadí kůže), vlámské tapisérie atd. Bohužel sbírka byla částečně zničena, částečně rozptýlena a dodnes se zachovala jen část. Předměty z vévodovy kolekce najdeme například v Louvru, či Musée de Condé na zámku Chantilly.

Bratr Jeana de Berryho, francouzský král Karel V. také sbíral. Soustředil na insignie členů královské rodiny a šperky, ale sbíral také knihy, mince a medaile, zbraně, relikvie a ostatky.

Kromě panovníků začali ve středověku sbírat příslušníci některých šlechtických rodů. Ve 14. století máme první doklady o sbírce Rožmberků, která v této fázi obsahovala ostatky a relikvie, liturgické předměty, knihy, kuriozity a rarity a

⁷ Rukopisy přebohatých hodiněk nesměly chybět v žádné panovnické či šlechtické knihovně vrcholného středověku. Zjednodušeně bychom mohli říci, že jde o příručku pro laického věřícího, která ho provází liturgickým rokem.

⁸ Jak západo a jihoevropské tak byzantské, perské, čínské, japonské.

předměty ze stříbra (tzv. stříbrná sbírka). Ostatky a relikvie byly ukazovány od konce 14. století v Českém Krumlově v kostele sv. Kláry. Potvrzují nám to i dvě papežské listiny. V jedné papež povoluje prodej odpustků věřícím při ukazování, ve druhé pak umožňuje Rožmberkům povolat do Krumlova deset kněží, kteří by zpovídali poutníky. To by nasvědčovalo velkému množství lidí, kteří se poutě a ukazování účastnili. Rožmberská sbírka do určité míry kopírovala sbírku českých králů. V řadě případů najdeme v obou stejné předměty. Například trn z trnové koruny, dřevo z kříže, prst sv. Jana Křtitele, oděv Panny Marie, aj. Takzvaná stříbrná sbírka měla vlastně ekonomickou povahu. Šlo o soubor předmětů ze stříbra, které bylo možné v případě potřeby zastavit a tak získat hotovost. Rožmberkové se snažili udržet množství předmětů stále na stejné úrovni, aby měli případně potřeby v záloze stále stejnou sumu. Zásadní změnou prošla sbírka v 16. století za Viléma a Petra Voka z Rožmberka. Ambiciózní politika Rožmberků vedla ke snaze postavit rod na stejnou úroveň jako byly rody panovnické, tedy i sběratelsky. Zde se staly vzorem zejména sbírky habsburské – konkrétně Rudolf II. a Ferdinand II. Tyrolský, ale i sbírky jiné, například nizozemské (Vilém Oranžský), anglické (například královská sbírka). Aby sbírka získala patřičnou vážnost, navázal Vilém z Rožmberka kontakt s některými lidmi pracujícími pro Habsburky – například Jacopo Strada a Bartholomaeus Spranger – a konzultoval s nimi budování sbírky, či si u nich objednával věci pro svou sbírku. Rožmberská sbírka tak získala podobu typické renesanční *kunstammer*, tedy byla zmenšeninou tehdy známého světa. Správcem sbírky se stal rožmberský archivář, knihovník a historik Václav Březan. Ten se snažil sestavit inventáře alespoň dílčích částí sbírky a některé z nich se zachovaly dodnes, takže známe přesně obsah alespoň části sbírky.

Jednu část tvořila například sbírka hudebnin a hudebních nástrojů. Jednotlivé předměty byly užívány členy rožmberské kapely, která patřila s kapelou císaře Rudolfa II. k nejvýznamnějším v zemi.⁹ Zachovaly se nám kompletní inventáře hudebnin i hudebních nástrojů. Podle nich zde byly například tyto nástroje: loutna, krumhorn, klavichord, virginal, buben, housle, různé druhy viol aj. V hudebninách jsou pak „knihy muzické“ buď obecného zaměření, nebo obsahují skladby některých

⁹ Nakládání s hudebními nástroji a hudebninami upravovala směrnice Viléma z Rožmberka. Nástroje směly být využity, pokud hudebníci vlastní nástroj neměli, nebo jejich vlastní byl poškozený. Sbírkou hudebnin byla využívána pro sestavování programu jednotlivých vystoupení a rozepisování skladem pro nástroje.

konkrétních skladatelů, většinou těch populárních v této době (například Orlando di Lasso, Jacob Gallus Handl atd.)

Další část sbírky tvořil matematicko-fyzikální kabinet, tedy různé měřicí a astronomické přístroje, mapy, glóby. I zde se zachoval inventář, který byl ale psaný evidentně ve spěchu. Kdy přesně vznikl nevíme, jsou ale dvě možnosti – buď když přebírali Švamberkové majetek Rožmberků po smrti Petra Voka, nebo v době konfiskace švamberského majetku po Bílé hoře.

Během 15. století se začíná postupně objevovat nová forma sbírek – kabinety. Na rozdíl od středověkých pokladových sbírek nejsou sbírány hlavně předměty související s náboženstvím, ale sbírky získávají hlavně světský charakter. Vedle nich ale nadále existují i nadále pokladové sbírky – hlavně u různých církevních institucí, jako jsou arcibiskupství a biskupství, kapituly a kláštery. U některých z nich se pak během 17. století formují i moderní kabinety, které doplňují stávající sbírky. Příkladem může být například sbírka u kláštera Klosterneuburg v Rakousku, nebo sbírka salcburského arcibiskupství.

Příčin změn ve formě sbírek bylo několik. Jednak to byly objevné plavby, které započaly v samém závěru 14. století v Portugalsku a pokračovaly několik následujících století. Jejich výsledkem bylo objevení námořní cesty do Indie, ale také objevení dvou nových kontinentů (Ameriky a Austrálie, resp. tří, pokud budeme počítat i Antarktidu). Do Evropy se tak dostala celá řada nových lidských výrobků a přírodnin, které se staly předmětem zájmu sběratelů. Rozšířily stávající kolekce kuriozit a rarit, ale je jim věnována nově pozornost i z jiných hledisek.

Ve stejné době, kdy probíhají objevné plavby, se začíná prudce rozvíjet i věda. Počáteční krůčky ve středověku, učiněné badateli, jako byl Roger Bacon či Albertus Magnus, a obohacené o poznatky od arabských učenců (např. Ibn Síná, zprostředkované křížovými výpravami), jsou postupně nahrazovány delšími a rychlejšími kroky vědců pozdního středověku a raného novověku. Bádání se orientuje hlavně na přírodní vědy, jako je astronomie, medicína a tehdy také astrologie, alchymie, magie a později přibývá i botanika, zoologie a geologie. Všechny tyto obory jsou přes předměty obsaženy i ve sbírkách. V některých případech se kabinety stávají hlavní základnou pro bádání, neboť jedině v nich jsou uloženy a uchovávány předměty které badatelé chtějí zkoumat. Za novým

rozmachem vědy stojí osoby jako Mikuláš Koperník, Galileo Galilei, Johannes Kepler, Conrad Gesner, Ulisse Aldrovandi, Pietro Andrea Mattioli aj.

Rozvoj umožnil i nový vynález, který bývá považován za jeden z nejgeniálnějších objevů lidstva a tím je knihtisk Johanna Gutenberga. Gutenberg sám tisk knih nevymyslel. Knihy se tiskly již dávno před ním v Číně a Japonsku a v Evropě se setkáváme s tiskem dřevorytů. Jenže pro dosavadní tisk bylo nutno nejprve vyřezat text nebo obraz do dřevěné desky, z níž byl pak otiskován na papír. Díky materiálu bylo možné otisknout jen omezené množství kopií a deska nešla většinou znovu použít. Gutenbergův vynález přinesl zásadní změnu. Text nebyl dělán celý z jednoho kusu dřeva, ale byl sestavován z jednotlivých písmenek odlitých z kovu do rámu. Tento materiál má daleko větší trvanlivost, navíc tento způsob umožňuje text rozebrat a písmenka znovu použít. Dalším důležitým faktorem bylo to, že byl pergamen nahrazen mnohem levnějším papírem. Tyto faktory umožnily jednak dostat knihy po napsání autorem rychle ke čtenáři a také je podstatně zlevnily. Tím bylo možno nové vědecké poznatky rychleji šířit. Díky relativní levnosti knihy se také rozšiřuje jejich sběratelství a vlastnictví knihovny se stává jakousi nepsanou povinností nejen mezi učenici, ale i šlechtou a měšťany.

To že se množí sbírky knih, ale nejen jich, souvisí také s rozvojem vzdělanosti. Na povinnou školní docházku si sice musíme ještě nějakou dobu počkat, ale zvyšující se počet městských škol a univerzit umožňuje získat vzdělání stále většímu počtu lidí a v určitých společenských a sociálních vrstvách se stává povinností. Neobejdou se bez něj již panovníci a šlechta, obchodníci, řemeslníci a umělci a pochopitelně učenici a vědci. Všechny tyto skupiny se také věnují sběratelství a tím se zvyšuje i počet sběratelů.

Pro rozmach sběratelství je důležité i společenské klima, které ho musí podporovat, což se také děje. A přispívají k tomu i jiné faktory. Mění se sociální struktura obyvatelstva. Bohatnou i další vrstvy obyvatel, které si mohou dovolit vybudování sbírky. Je zde i společenský tlak neukazovat bohatství jen pomocí nákladných oděvů, šperků, domů, či častých opulentních hostin, ale i jiným způsobem, řekli bychom kulturním. Tedy charitativními dary, mecenášství a sběratelstvím. Sbírkou také byla i formou akumulace peněz. Předměty neztrácely na hodnotě, ta spíše rostla, a v případě nouze bylo možno sbírku kdykoli prodat a získat hotové peníze.

Sběratelství se stávalo i způsobem trávení volného času. Sběratelé se tak věnovali ušlechtilé zábavě, která byla společensky uznávaná a také se mohli přitom vzdělat a poučit, případně navázat i řadu kontaktů, pokud spolupracovali s jinými, lidmi stejných zájmů. Úzce související dobovou zábavou je cestování. Stav tehdejších cest a dopravních prostředků přivedl mnoho lidí k cestování. Návštěva významných sbírek se při nich stala jakýmsi nepsaným pravidlem. S cestováním souvisí i tzv. kavalírské cesty. Povinností mladých šlechticů bylo doplnění vzdělání, jehož základ položili domácí učitelé, v cizích zemích. Na zahraničních univerzitách se vzdělávali, u panovníckých a šlechtických dvorů se učili společenskému chování a navazování cenných kontaktů a poznáváním cizích krajů a měst se seznamovali s architekturou a uměním, což se jim mohlo hodit při úpravách a výzdobě jejich sídel. Součástí kavalírských cest byly i návštěvy sbírek. Řadu šlechticů to pak inspirovalo při vlastním sběratelství (např. Černínové).

Za této situace je pochopitelné že se řada sbírek skutečně proslula po celém světě, resp. Evropě, stejně jako jejich tvůrci. Někteří ze sběratelů, nebo celých rodů věnujících se sbírání se staly prototypy sběratelů. Patří sem například Habsburkové, italský rod Medici, John Tradescant, nebo Athanasius Kircher. A některé z kabinetních sbírek se staly základem dnešních světových muzeí. Stručně se pokusím některé ze sbírek přiblížit.

Nám nejbližší jsou sbírky rodu Habsburků, která na našem území vládla a dodnes se některé části jejich sbírek na našem území zachovaly. Počátek jejich sbírek můžeme hledat již ve středověku, ale světové proslulosti nabyly až ve století šestnáctém. Zároveň od té doby můžeme hovořit o dvou habsburských sbírkách – sbírce rakouské větve a sbírce španělské větve.

Částečně spojena s oběma větvemi byla nejvýznamnější žena – sběratelka mezi Habsburky – Markéta Rakouská, zvaná též Savojská. Spolu se svým bratrem Filipem se stala obětí sňatkové politiky jejich otce Maxmiliána a její životní osudy byly poměrně dramatické. Proslula ale zejména jako místodržící v Nizozemí, které pro Habsburky získal sňatkem Maxmilián I. Zároveň byla i vychovatelkou synovce Karla (po předčasné smrti jeho otce a jejího bratra Filipa), pozdějšího španělského krále a císaře Karla V.

Markéta si za sídelní město zvolila Mechelen v dnešní Belgii, kde si vybuodovala dvůr proslulý po celé Evropě. Současníci ho nazývali poslední rytířský dvůr Evropy. Hostila zde řadu trubadurů, kteří pro ni skládali písně, pořádala rytířské

turnaje atd. V Mechelenu a řadě dalších jihonizozemských měst (jak se dnešní Belgie nazývala) byly proslavené gobelínky. V nich si nechávala vyrábět pro svou sbírku gobelíny a podle všeho inspirovala i svého synovce Karla, který pak v Madridu založil rozsáhlou sbírku gobelínů, kterou pak rozšiřovali i jeho nástupci. Dále Markéta sbírala knihy. Knihovna měla sloužit jednak zábavě, jednak měla obsahovat praktické knihy využitelné při správě země. Najdeme zde tedy jak díla beletristická, historická, náboženská, o umění a poezii, tak i díla týkající se práva, medicíny, ekonomie, filozofie, geografie. Dále Markéta sbírala keramiku a z Číny si nechávala dovážet porcelán, mince a medaile, kuriozity a rarity, šperky a zlatnické výrobky, obrazy a sochy. Sbírkou byla umístěna v jejím paláci v Mechelenu. Podle závěti byla sbírka po její smrti rozdělena na tři části. Zlatnické práce získal papež Kliment VII., zbytek si rovným dílem rozdělili její synovci, Karel V. a Ferdinand I.

Mezi nejvýznamnější sběratele z rakouské větve patřil arcivévoda Ferdinand II. Tyrolský. Ten byl druhorozeným synem Ferdinanda I. V letech 1547 – 1567 byl místodržícím v Čechách a pak až do své smrti spravoval Tyrolsko. Svoji sbírku začal budovat již v Čechách a měl ji umístěnou na hradě Křivoklát. Zde žila i jeho žena Filipina Welserová, která ve své době proslula jako léčitelka a napsala i několik knih o léčení a využití bylin pro lékařské účely. Po přesídlení do Tyrol si nechal přestavět hrad Ambras u Innsbrucku na renesanční zámek. Pro potřeby sbírky nechal vybudovat takzvaný Dolní zámek, který byl celý určen pouze pro ní. Tato stavba je považována za první účelovou budovu pro sbírku severně od Alp.

Asi nejproslulejší část sbírky je zbrojnice. Ferdinandovi se podařilo vybudovat rozsáhlou kolekci zbraní a zbroje patřící jednak jemu, jednak členům rodu Habsburků, jednak i různým panovníkům a významným osobnostem Evropy a pak také zbraně mimoevropské, z Turecka, Persie, Japonska (dvě kompletní samurajské zbroje). Část předmětů byla vyrobena ve zbrojířských dílnách přímo pro sbírku, kdy se nepočítalo s jejich praktickým využitím. Ferdinand se podílel na řadě diplomatických jednání Habsburků, včetně jednání s Turky. Při nich dostával často zbraně jako dar do své sbírky, která byla ve své době proslulá. Arcivévoda sbíral nejen samotné zbraně a zbroj, ale pokud měly konkrétního vlastníka i jejich životopisné údaje a portréty, i fiktivní. Takto měl mít například palcát Jana Žižky z Trocnova i s portrétem, kde připomínal spíše loupežníka. Najdeme zde i Ferdinandův osobní meč, který má jílec zhotovený z mořských korálů, zbraně a zbroj císaře Maxmiliána I., Ferdinanda I., saských vládců aj. Zbroje byly umístěné do skříní bez čelní stěny, takže tvořily

vlastně jakousi vitrínu. Dále vybudoval i rozsáhlou knihovnu, kde byla řada rukopisů původem z Čech. Spolu se svým bratrem Maxmiliánem II. financovali i vydání proslaveného Mattioliho herbáře. Běžnou součástí tehdejších panovnických sbírek byly hudební nástroje. Nejinak tomu bylo i u Ferdinanda. Některé nástroje používala jeho dvorní kapela, jiné byly honosně zdobené a byly určeny pouze pro sbírku. Obsahovaly nástroje pro tehdejší renesanční kapely – dechové i žesťové nástroje (trubky, pozouny, hoboje), nástroje strunné (loutny), smyčcové (různé druhy viol), nástroje bicí, cembala a přenosné varhany. Část sbírky lze dnes vidět v expozici Sbírek starých hudebních nástrojů ve vídeňském Hofburgu, na kterou navazuje i expozice císařské zbrojnice, zde je část Ferdinandovy sbírky (zbytek zůstal na Ambrasu).

Ferdinand sbíral i obrazy, konkrétněji portréty. Tuto kolekci můžeme rozdělit na několik částí. Předně je to sbírka rodových portrétů Habsburků, v jejímž rozšiřování pokračovali i další členové rodu. Další část tvoří portréty významných osob tehdejší Evropy. Jedná se o malé portréty formátu dopisní obálky, které představují příslušníky vládnoucích rodů v Evropě a Turecku a římské papeže. Portrétů je asi 1000 a jsou zasazeny do velkých tabulí, které jsou dnes vystaveny v Kunsthistorisches museu ve Vídni v Münzkabinetu. Nejprve je vždy název země a pak následuje série portrétů. U osob žijících v 16. století by portréty měly být celkem věrné, pokud jsou zde ale vyobrazeny i osoby z předchozích dob (například papežové), jde vesměs o portréty fiktivní. Poslední část obrazů patří do sbírky kuriozit. Je zde například portrét muže s tělem porostlým srstí, portrét jednoho uherského šlechtice, kterému prošel dřevem okem a celou hlavou a s tímto zraněním měl žít ještě tři dny. Do rarit byl zařazen i portrét valašského knížete Vlása III. Tepese zvaného Drákula.

Ferdinand měl i rozsáhlou sbírku mincí a medailí. Podle dobových dokladů si řadu mincí vyměnil s různými jinými sběrateli po celé Evropě. V oblibě měl i mořské korály, z kterých si nechal dělat různé předměty. Zajímavými věcmi byly i handštajny. Byly to kzy různých kovů pocházející hlavně z Jáchymova, kdy řemeslník využil jejich struktury pro vytvoření určité scény – například model dolu, Ukřižování, model města aj. Další velký soubor tvořily antické sochy a další antické předměty.

Ferdinandova sbírka byla od počátku oborově uspořádána a instalována. Počítalo se i s jejím zpřístupněním, jak pro šlechtu, tak pro měšťany z Innsbrucku. Správci sbírky vedli pečlivě inventáře, takže máme o ní dobrý přehled. Jakob

Schrenck von Notzing pak vydal knihu Die Heldenrüstkammer – Armamentarium heroicum, která obsahuje vyobrazení 125 kusů zbroje z Ferdinandovy sbírky a popis zbrojnice. Kniha vyšla v roce 1601 a nedávno opět v reprintu.

Pro nás je asi nejznámějším habsburským sběratelem císař Rudolf II. Jako jediný panovník z rodu trvale sídlil v Praze, kam se přestěhoval v roce 1583. Pro své potřeby a potřeby dvora nechal upravit Pražský hrad. Díky tomu vznikly mimo jiné i nové budovy kolem dnešního druhého hradního nádvoří, kam Rudolf sbírku umístil, včetně dvou velkých sálů v severním křídle, tehdejšího Nového a Španělského.¹⁰ Další stavby nechal postavit v Jelením příkopu a tady žila zvířata z jeho zvěřince. Naproti Hradu, na druhé straně Jeleního příkopu pak byly upraveny zahrady, postavena Oranžerie a řada skleníků pro botanickou sbírku, která sloužila i praktickým účelům. Například citrusy z Oranžerie končily na císařském stole.

Rudolfova sbírka byla typickým představitelem dobového theatra mundi, tedy divadla. S touto koncepcí přišel Samuel Quicchenberg a popsal jí ve své knize Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi...Většina panovnických a šlechtických sbírek 16. a části 17. století tomu odpovídala. Rudolf sbíral prakticky všechno – umění, historické předměty, technické předměty, vědecké přístroje, kuriozity a rarity atd. Nejlépe je dnes známá asi umělecká sbírka, byť ani ta není prozkoumána do všech detailů. V této oblasti lze sbírku rozdělit do takových dvou částí (jde o současné pomocné členění, které nemá s původním uspořádáním sbírky nic společného): jednak díla vytvořená umělci z dvorského okruhu, jednak díla umělců mimo tento okruh. Dvorský okruh, ve kterém byli zastoupeni umělci, řemeslníci a vědci si císař vytvořil zřejmě podle stejného okruhu španělského krále Filipa II. Rudolf strávil léta 1563 – 1571 ve Španělsku, spolu se svým bratrem Arnoštem, kam byl poslán na výchovu v přísně katolickém duchu. Měl tak být eliminován prý negativní vliv jeho otce Maxmiliána II. a středoevropského prostoru, kde byla mj. hlásána i náboženská tolerance. Rudolf II. zde měl možnost poznat Filipovy sbírky a právě dvorský okruh hlavně vědců a politických poradců, ale také umělců a řemeslníků, kteří obohacovali i královu sbírku.

Do okruhu u dvora Rudolfa II. patřili například malíři, kreslíři a rytci Bartholomaeus Spranger, Hans von Aachen, Joseph Heintze, Aegidius Sadeler, Joris

¹⁰ Nový sál se dnes nazývá Španělským a Španělský sál je dnes Rudolfova galerie.

Hoefnagel, Peter Stevens, Roelandt Savery aj., ze sochařů pak Adrian de Vries či Giovanni Battista Quadri.

Druhá část sbírky obrazů, kreseb a soch zahrnovala díla nejvýznamnějších umělců Evropy. Najdeme tam obrazy Tiziana, Leonarda da Vinciho (Dáma s hranostajem), Albrechta Dürera (Růžencová slavnost), Pietera Brueghela, Michelangela Buonarrotiho, Parmigianina, atd.

Oblíbeným předmětem zájmu sběratelů od antiky byly řezané drahé kameny, ať již v podobě kamejí a gemm, nebo v podobě nádob, či různých předmětů. Tyto předměty sbíral i Rudolf II. Nejlepší řezači kamenů byli v jeho době v Itálii, odkud povolal zejména členy rodin Miseroni a Castrucci. Miseroniové vyřezávali hlavně nádoby, gemmy a kameje, Castrucciové se specializovali na obrazy poskládané z destiček z drahých kamenů, tzv. florentské mozaiky.¹¹ Známý je například Pohled na Pražský hrad vyrobený Giovannim Castruccim, který existuje v několika exemplářích. Významným řezačem kamenů byl i Němec Caspar Lehmann. Jeho specialitou byly řezby z horského křišťálu. Techniku řezání pak přenesl i na křišťálové sklo. Tito lidé také patřili do dvorského okruhu umělců. Poháry také nemusely být z drahých kamenů, ale jejich kupy mohly být vyrobeny z různých přírodních materiálů. Byly využívány například kokosové či seychelské (též mořské) ořechy, pštosí vejce, roh narvala¹², roh jednorožce aj.

Řezače kamenů u výroby některých kamenů doplňovali zlatníci, protože vzniklé řezby z kamene byly zasazovány do zlatých montáží, či zdobeny drahými kovy a emaily. Sem patřili například Paulus van Vianen, Jan Vermeyen¹³, Christoph Jamnitzer atd.

Zajímavou a Rudolfem oblíbenou částí sbírky byly různé mechanické strojky, automaty a hodiny a vědecké přístroje. Řadíme sem různé mechanické stolní hodiny, ale i hodiny sluneční, hrací automaty, astronomické přístroje atd. Astronomické přístroje pro něj tvořil například Erasmus Habermel a Jost Bürgi, který sestrojil i některé hodiny. Některé jejich práce můžeme nalézt i ve sbírkách českých muzeí, například Národního technického muzea. Konstruktorem hodin či automatů byli například Christoph Margraf, Hans Schlottheim, Johannes Reinhold, atd.

¹¹ Pro označení takovýchto obrazů se lze také setkat s termínem *commeso di pietre dure*, ale ten není příliš přesný.

¹² Ten byl ve své době označován jako roh jednorožce a byly mu připisované magické vlastnosti, měl identifikovat jedy v jídle a nápojích, býval také považován za afrodisiakum.

¹³ Vytvořil také pro Rudolfa císařskou korunu, která je dnes vystavena v Schatzkammer ve Vídni.

Předměty z této sbírky posloužily Rudolfovi často jako dary jiným panovníkům, šlechticům a sběratelům, takže v ní byl značný pohyb.

Stejně jako v jiných sbírkách bychom i zde našli mince a medaile, často dělané přímo pro císaře, zbraně a zbroj, kuriozity a rarity, etnografický materiál, hudební nástroje, botanický a zoologický materiál, včetně živých sbírek, geologický materiál¹⁴.

Jak jsem již uvedl, sbírka Rudolfa II. je dnes známá částečně. Je to dáno hlavně neexistencí podrobných a kompletních seznamů, inventářů. Za císařova života vznikl jeden nekompletní, který byl sepsovaný v letech 1607 – 1611 a autorem je dvorní miniaturista a antikvář Daniel Fröschl. Ostatní pak byly sepsány až po jeho smrti a také popisují pouze část sbírky. Inventáře se bohužel vzájemně nedoplňují. Druhý soupis vznikl v roce 1619 na přání českých stavů, kteří uvažovali o prodeji sbírky, čímž by mohli získat peníze na vojsko. Třetí inventář pochází z roku 1621 a pak existuje několik dílčích soupisů. Dalším problémem je, že Rudolf bral sbírku jako ryze soukromou a nikdo do ní neměl přístup. Směli do ní dvorští umělci, kteří zde měli vzory pro svá díla a jiní lidé se do ní dostali zcela výjimečně. Proto nemáme ani podrobnější popisy z pera návštěvníků, které by informace z inventářů doplnily. Další informační zdroje jsou rovněž torzovité. Proto se badatelé věnují převážně dílčím tématům, pro které je informační základna a zmapování celé sbírky se vyhýbají. Je to i proto, že nelze využít samotnou sbírku, která je dnes rozptýlena po celém světě.

Habsburkové brali Rudolfovu sbírku jako rodový majetek, proto začal, celkem logicky, první věci z Prahy odvázet již Matyáš brzy po císařově smrti. Předměty pak byly uloženy ve Vídni. Pokračoval v tom i další císař a český král Ferdinand II. Ztráty utrpěla sbírka za třicetileté války, zejména v roce 1648, kdy Pražský hrad, Hradčany a Malou Stranu obsadili Švédové. Pokusili se dobýt i Staré a Nové Město, ale neúspěšně. Na objednávku královny Kristýny a některých jiných lidí, byly odvezeny některé předměty do Švédska, ale stále velké množství předmětů zůstalo v Praze. Po skončení třicetileté války pokračovaly postupné odvozy do Vídně i občasné prodeje některých věcí. To vyvrcholilo velkou dražbou za Josefa II. Sbírka Rudolfa II. byla tak definitivně rozptýlena. Velké celky z ní najdeme dnes ve Vídni a ve Švédsku.

¹⁴ Geologický sbírka byla vytvořena z několika důvodů a obsahovala zpracovaný i nezpracovaný materiál. Jednak sloužila Rudolfovým zájmům, jednak měla zmapovat geologické poměry v celé monarchii z hlediska využitelnosti zdrojů a předměty pak byly vzorky dosvědčující kvalitu materiálu pro případnou těžbu. Rudolf také počítal s budoucím opracováním například drahokamů do své sbírky.

Mnoho předmětů zůstalo na našem území a dnes jsou v různých muzeích, nebo na hradech a zámcích.

Mezi habsburskými sběrateli 17. století dále vynikl arcivévoda Leopold Vilém. Za svého života vystřídal celou řadu funkcí. Byl několikanásobným biskupem či arcibiskupem, například v Pasově, Brémách, Magdeburku, Štrasburku a také v Olomouci. Dlouho také působil ve funkci správce jižního Nizozemí a neúspěšně se pokoušel i o vojenskou kariéru. Vybuřoval rozsáhlou sbírku, z níž nejznámější je obrazárna. Kromě inventářů jí známe totiž i z několika obrazů, které namaloval jeho dvorní antikvář a malíř David Teniers ml. A pomáhají nám identifikovat jednotlivá díla. Sběrka obsahovala hlavně italskou, nizozemskou a německou malbu 16. a 17. století, například díla Tiziana, Tintoreta, Veroneseho, Bassana, Rubense, Brueghela. Kromě obrazů, kreseb, rytin a soch, vytvořil Leopold Vilém například i velkou kolekci tapisérií, které si nechal vyrábět v proslavených nizozemských dílnách. Dále sbíral mince a medaile, šperky a předměty z drahých kovů, řezby z drahých kamenů, knihy, kuriozity a rarity, antické předměty. Jeho sbírka je dnes převážně ve Vídni, ale některé předměty nalezneme i na našem území, třeba v Obrazárně pražského hradu.

Za zakladatele habsburských přírodovědných sbírek je považován manžel Marie Terezie František I. Štěpán Lotrinský. U nově budovaného Schönbrunnu také nechal vybudovat botanickou a zoologickou zahradu, které existují dodnes. Císařem vytvořené sbírky se staly později základem nově vytvořeného Naturhistorisches musea ve Vídni.

Z rakouské větve Habsburků bych zmínil ještě jednoho člena rodu, který byl sběratelem a má bezprostřední vztah k našemu území, ale jeho osoba je vnímána značně rozporuplně. Je jím František Ferdinand d'Este, jehož sídlem byl zámek Konopiště. Základ sbírky nevytvořil on, ale zdědil ho po italském rodu Este.